

Kön, modernitet och postmodernitet

*Den samhälleliga moderniseringsprocessen påverkar också individens psykiska struktur.
Harriet Bjerrum Nielsen och Monica Rudberg
analyserar med utgångspunkt i Marshall Bermans tolkning av
Goethes drama Faust, hur moderniteten påverkar båda
könen, från 1800-talets polarisering mellan
manligt och kvinnligt, till våra
dagars könskamp.*

Vad händer med könet i det moderna samhället? Bakgrunden till att över huvud taget ställa en sådan fråga är naturligtvis de relativt stora sociala och kulturella förändringarna i könsrollsmönstret de senaste tio åren. Hur påverkar nya livsformer det sociala och psykologiska könet? Håller könet som social och psykologisk kategori på att utplånas?

Samhällsförändring är ett komplext fenomen av snabbt och långsamt föränderliga strukturer. Distinktionen mellan modernisering och modernitet försöker fånga något av komplexiteten och osamtidigheten i samhällsförändringen. Västvärldens moderniseringsprocess – uttryckt genom industrialisering, urbanisering, sekularisering och individualisering – har medfört radikala förskjutningar i medvetande och kultur, som sammanfattas under beteckningen »modernitet» (Drotner 1990). Moderniteten ska inte enbart uppfattas som en upplevelsedimension av moderniseringsprocessen, utan också som en bearbetningsarena i både kulturell och psykologisk mening. Det som få emellertid har frågat sig är: Vad betyder kön för modernitetsupplevelsen? Vad gör moderniteten med könet? För att svara på dessa frågor måste vi se vår egen tid i ett större perspektiv. Låt oss tillsammans med amerikanen Marshall Berman gå två hundra år tillbaka i tiden och betrakta modernitetens födelse och könets betydelse vid det tillfället.

»Att vara modern», säger Berman (1987),

»är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt, förvandling av oss själva och världen – och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har, allt vi känner till, allt som vi är. /.../ Att vara modern är att ingå i ett universum där, som Marx sade, 'allt som är fast förflyktigas'» (s 13). Berman menar att denna modernitetsupplevelse tog sin början för minst två hundra år sedan – alltså samtidigt med framväxten av det moderna samhället – och att vi fortfarande är mitt uppe i den. Utvecklingen från ett traditionellt samhälle till ett modernt beskrivs ofta i nästan samma ordalag som individens utveckling från barn till vuxen.

Längtan tillbaka till det förlorade paradiset, kombinerad med önskan om att lämna det, är uppenbarligen en splittring som har både kulturell och psykologisk realitet. Detta är kanske inte så underligt, eftersom den samhälleliga moderniseringsprocessen enligt många teoretiker just är den historiska förutsättningen för individens födelse. Det moderna samhället kräver inte bara lojala medlemmar som vet sin plats, men också fria och kreativa individer som är i ständig rörelse, och det är rimligt att föreställa sig att så radikalt nya krav på den enskilda människan också gradvis har fått konsekvenser för den psykiska strukturen (jämför hur 1800-talskulturen outtröttligen tematiserar spänningen mellan det kollektiva och det individuella, mellan plikt och lust, mellan hem och hem-

löshet, och hur liknande problemställningar nästan förefaller lite komiska och gammalmodiga i dag). Hela den freudianska personlighetsmodellen med dess beredskap att bemästra de intrapsykiska spänningarna mellan detet och överjaget, är högst troligt en produkt av det moderna samhället, på samma sätt som nedbrytningen av den är det (se t ex Alvesson 1989).

Modernitet – för vem?

Varken den samhällseliga moderniseringen eller identitetsbildningen på det psykologiska planet sker helt oberoende av kön. Det är i högre grad män (och först och främst borgerliga män) än kvinnor som blivit avgränsade individer både samhällligt och psykologiskt. Modernitetsteorier har för det mesta författats av män (från mellanskikten), och det går inte att bortse från att det finns tydliga paralleller mellan modernitetsupplevelsen och den manliga identitetsbildningens överdrivna autonomi (se Bjerrum Nielsen & Rudberg 1989). Pojken kastas hastigt och lustigt ut ur paradiset, vägen tillbaka till modern är stängd. Han vänder sig mot världen och kompenserar sin förlust genom behärskning, samtidigt som detta också ger nya utvecklingsmöjligheter. Längtan tillbaka till paradiset är å ena sidan utan realistiskt innehåll (han är ute); det kommer bara tillfälligtvis att öppnas för honom genom sexuell kontakt med kvinnor. Å andra sidan hotar den också hans könsidentitet och kommer därför samtidigt att väcka ångest och avsky inom honom. Det kvinnliga blir på en och samma gång det tilldragande och fascinerande som han själv står utanför, ett sentimentalt minne, och något föraktligt och äcklande som lyckligtvis inte är han.

Läser man Bermans analys av Faustgestalten ser vi hur denna manliga identitetskonflikt tematiseras kulturellt. Mefistofeles överbevisar Faust om att han bara kan få del av den gudomliga kreativiteten genom att acceptera destruktionen – ödeläggelsen av fysiska och sociala landskap från det förflutna och de emotionella banden till dessa förlorade världar. Det är också viktigt att vara uppmärksam på att det inte är utsikten till per-

sonliga vinningar som pengar, sex, makt eller berömmelse som driver Faust, utan en intensiv önskan om kontinuerlig utveckling, om självets ändlösa växt. »Rastlöst liv är liv för en man», säger Goethe genom Faustus mun. Denna önskan om utveckling (som Faust får genom Mefistofeles' förmedling) frigör enorm mänsklig energi, inte bara hos honom själv, utan också hos alla han kommer i beröring med. Energin knyts till sociala visioner – och storartade intellektuella, moraliska, ekonomiska och sociala framsteg blir möjliga. Faustus horisont vidgas från det privata till det offentliga livet, från intimitet till aktivitet, från gemenskap till organisation (Berman, s 59). Han bygger inte för sina egna kortsiktiga profitintressens skull, utan för mänsklighetens framtid, för mänsklig frihet och lycka som kommer att realiseras långt efter det att han själv är död. Och i denna nya organisation, som han byggt med en känsla av hemlöshet, hittar han sitt nya hem: han känner sig hemma bland de nya moderna män som entusiastiskt arbetar under honom.

(Om någon skulle tro att detta mansideal är utdött sedan länge kan vi bara hänvisa till ett nummer av SAS' passagerartidning *Scandinavica*, där det finns en entusiastisk artikel om Volvochefen Pehr Gyllenhammar – den ende svensk förutom statsministern som Henry Kissinger ansett det värt att spilla tid på. Gyllenhammar älskar ekonomiska kriser eftersom de ger möjligheter och utmaningar att starta något nytt. Han uttalar sitt djupaste förakt för industri- och affärsmän som bara styrs av snäva personliga mål. »Makt är en blandning av idéer och resurser», säger han, »enbart resurser skapar brutalitet, enbart idéer skapar idealister.» Gyllenhammar är en handlingens man, han har arvt moderns konstnärliga anlag och otålighet och faderns auktoritet och självtillit. Han inspirerar folk att göra sitt bästa – en anställd berättar att man alltid lämnar hans kontor med en exalterad känsla. Han ställer stora, visionära krav både på sig själv och på andra.)

Tillbaka till Faust: samtidigt visar det sig att dessa enorma visioner och framsteg drar med sig mänskliga omkostnader som är av samma ofattbara storlek. Berman kallar historien för »utvecklingens tragedi» – det är

Illustration: Carin Hartmann.

just en tragedi och inget enkelt melodrama där man kan ångra sig efteråt. Det är inte de onda, häsynslösa principerna (profitjakt, teknologi) som kör över mänskigheten utan ett olösligt dilemma där utvecklingen i sig skapar den mänskighet som den vid nästa vägskäl ödelägger. Samhälleligt handlar det om att det moderna samhället gör humaniteten möjlig som universellt värde – samtidigt som det ödelägger humaniteten. Psykologiskt handlar det om det pris som män måste betala för att bli individer.

Modernitetens första fas: köns polariseringen

Både samhälleligt och psykologiskt kan vi emellertid se hur mäns hantering av den inre splittringen finner en tillfällig lösning i den köns polarisering som ser dagens ljus i början av 1800-talet. Samhälleligt ger den utslag i arbetdelning mellan privat och offentligt, produktion och reproduktion, kulturellt i

skiljandet mellan känsla och förnuft och psykologiskt mellan intimitet och autonomi. Männen representerar produktionen och det offentliga livet, förnuftet och autonomi. Kvinnorna representerar reproduktionen och det privata, känslan och intimiteten. Som Habermas (1984) har visat är kvinnornas förvisning till privatsfären inte bara en historia om uteslutning för uteslutningens egen skull. Uteslutningen gör det möjligt för männen att hantera modernitetens spittning genom att placera ena delen av sig själv hos kvinnan. Intimsfären är nämligen inte bara det som står utanför offentlighet och produktion, utan faktiskt själva fundamentet för dess legitimitet. Den bärande tanken i det nya borgerliga samhället är att det är *möjligt* för människor att oegennyttigt bortse från sina särintressen och av egen fri vilja tjäna det allmännas bästa, att det är möjligt att förhålla sig kommunikativt och inte bara instrumentellt till andra, att det finns en ärlighet och rättfärdighet mellan människor som inte vilar på makt utan på argumentation och ömsesidig förståelse. Hela denna ideologiska konstruktion (som ju onekligen *är* ett av civilisationens stora framsteg) möjliggörs historiskt genom den nya form av humanitet som uppstår genom konstitueringen av den borgerliga familjen under slutet av 1700-talet, där man blott och bart är människa och där man håller ihop frivilligt och av kärlek.

På samma sätt kan man på ett psykologiskt plan se hur mäns ambivalens gentemot intimitet frigörs genom att den görs till något kvinnligt, något som finns utanför dem själva, som å ena sidan representerar den livgivande principen och å andra sidan är farlig eftersom den representerar stillestånd och immanens. I Bermans analys av Faust kommer denna dubbelhet i det kvinnliga fram genom hans tolkning av kyrkklockorna: å ena sidan kallar de Faust tillbaka till livet (barndomens röst) och det är först genom denna kontakt med sin barndom som han får den energi som krävs för att han ska kunna sätta i gång sitt utvecklingsprojekt (verkligen ett föregripande av Freud får man säga! – det illustrerar hur moderniseringen också innebär psykisk frigörelse av individerna). Å andra sidan är kyrkklockorna det som slutligen för-

störs. Förstörelsen symboliserar både hans erkännande av att han inte kan vända tillbaka till barndomens klaustrofobiska komfort och hans inte erkända rädsla för dem eftersom de frestar honom att stå stilla. Det finns mer av honom själv i de klockorna än han tycker om att tänka på. Därför måste de förstöras även om det egentligen inte är nödvändigt för byggandet. Men när klockorna är förstörda har han också sågat av den gren han själv sitter på – hans utvecklingsprojekt förstör honom själv.

Det är denna självförstörelse som köns-
polariseringen för ett ögonblick kan mildra. Po-
ängen är inte att männen *upphäver* splittring-
en, utan att den blir hanterlig för dem på ett
socialt, kulturellt och psykologiskt plan: det
går an att resa ut i världen när någon stannat
hemma, det går an att tematisera splittring-
en mellan hem och hemlöshet när hemmet
faktiskt finns, det går an att känna sig skyldig
till emotionella försummelse så länge det
finns någon att känna sig skyldig inför. I sam-
ma nummer av *Scanorama* som artikeln om
Gyllenhammar står, finns en hotellansons
med följande definition av ett hotell: »Ett
hus fullt med pappor som längtar hem.»
Den moderna manligheten kännetecknas
alltså av en splittring som i viss grad bärs
med smärta och skuld känslor, men att den på
det hela taget *kan* bäras beror på att kvinnorna
är satta att vakta det som männen har lämnat
eller förträngt. Kvinnorna symboliserar det
som männen har förlorat, samtidigt som
männen bär med sig det förlorade som en
inre psykologisk spänning.

En natt när Faust står och ser ut över sin
imponerande byggplats kommer det fram fy-
ra obehagliga spöklika kvinnogestalter som
representerar det han har jagat bort från sin
yttre värld, men som nu kommer som det för-
trängdas återkomst: Behov, Önskan, Skuld
och Omsorg. Han lyckas jaga bort de tre för-
sta, men den fjärde – Omsorgen – är närgån-
gen. Han kan faktiskt inte klara sig utan om-
sorg, även om han förnekar det. Han tål inte
att någon svaghet kastar skuggor över hans
briljanta arbete. Omsorgen ödelägger hans
projekt samtidigt som den ödelägger honom
själv om han inte har/får den. Detta är en
bild av den manliga illusionen om obero-

de, som kan upprätthållas bara därför att
kvinnor ger honom omsorg utan att han be-
höver be om den, men som samtidigt urhol-
kar honom själv emotionellt.

Den borgerliga manligheten i modernite-
tens första fas kännetecknas alltså inte bara
av hänsynslös individualism, växande, ut-
veckling, erövring, utan också av skuld kän-
slor och ansvarsmedvetande. Den ger man-
nen en historiskt ny kompetens och duglighet
när det gäller att bemästra de stora samhälle-
liga uppgifterna. Kvinnligheten antingen
nedvärderas och avvisas, eftersom den repre-
senterar frånvaron av universell kompetens
och ansvarighet, eller sentimentaliserar som
det förlorade paradiset som män kanske kan
hänge sig åt på fritiden när inte allvarigare
krav kallar (jfr Dale 1986).

Detta är den moderna manlighetens bild
av kvinnorna. Men stämmer den? Eller är
kvinnligheten något annat än en manlig pro-
jektion? Hur upplever borgerskapets kvin-
nor modernitetens första fas och dess köns-
polarisering?

Illustration: Carin Hartmann.

Gretchen, en modern kvinna

Låt oss titta lite närmare på det svar Goethe ger genom figuren Gretchen – den kvinna som Faust älskar och förstör. Från vår moderna utgångspunkt har vi inte alltid haft så mycket till övers för henne – god och ren och trofast som hon är. Men Berman hävdar att Gretchen måste uppfattas som en »modern» kvinna, precis som Faust är den moderne mannen. Visserligen har Faust själv behov av att uppfatta henne som den oskuldsrena representanten för den lilla värld där stabilitet och närhet råder, och den skuld han känner beror på att han ser sig själv som den som har besudlat detta och bidragit till att hon blivit utstött. Men som Berman framhåller ligger det mer i Gretchen än vad ögat ser. För Faust hade aldrig kunnat undergräva hennes oskuld om hon inte själv hade varit beredd på detta. Hon är också rastlös i den lilla världen, och det är på grund av hennes inre rastlöshet som Faust över huvud taget har något att erbjuda henne. Vi måste ju också komma ihåg att Faust har blivit en oerhört tilldragande man genom att förverkliga sig själv och genom sin handlingskraft: han ser yngre ut, är energisk, charmerande och sexuellt attraktiv. Frigjord från den lilla världen som han är, kan han återvända till den som en främling – därmed kompletterar han på ett ypperligt sätt hennes behov av att få sin inre oro tillfredsställd. Berman beskriver Gretchen och Faust som besläktade själar. Men detta stämmer nog bara delvis – för det är naturligtvis en kraftig asymmetri i deras olika projekt. För det första är hennes »rastlöshet» på många sätt en konsekvens av hans hantering av modernitetsdilemmat – han behöver en kvinna i den lilla världen för att den stora inte ska falla sönder för honom. För det andra är det bara genom Faust som rastlösheten hos Gretchen kan avhjälpas och den trånga lilla världen luftas ut. Genom modernitetens könsopolarisering har kvinnors autonomiprojekt nästan uteslutande knutits till män.

För mannen är det möjligt att upprätthålla föreställningen om att kvinnan representerar det stabila när han placerar henne i den lilla världen (och som vi ska se deltar kvinnan aktivt i hans projektion). Men vi kan också se

hur det faktum att kvinnors autonomiprojekt knyts till män, leder till en inneboende instabilitet i den kvinnliga polen. För kvinnan kommer vardagens upprepningar, stabiliteten i den lilla världen, ofta att genomsyras av en intensiv längtan och förväntan att något ska hända. Detta gäller självklart speciellt för den unga flickan, som ännu befinner sig i föräldrahemmet i väntan på att skapa ett eget. I motsats till mannen, som efter en period av hemlöshet kan återvända hem, befinner sig den unga flickan i ett slags gråzon: hon är fortfarande i *ett hem*, men är hon *hemma* där? Hennes väntetid är nog sällan fullt så sömnig som Törnrosas, eftersom det krävs många aktiva manövrar för att försäkra sig om *att* något händer, *att* prinsen kommer – något som ju demonstreras tydligt i 1800-talets högborgerliga flickuppfostran. Jämför Eva Lis Bjurmans (1988) analys av bland annat Fredrika Bremers uppfostran: svältkurer, knepen för att dölja den stora fula näsan, att hoppa bredvid en stol för att få motion, uppömandet av de små fruntimmerstalanger till passande amatörmässig skala, mödrarnas kritiska blickar i spegeln när flickan bjuds på bal.

I den lilla värld där flickan är placerad finns otvivelaktigt möjligheten att utveckla kompetens och bekräftelse, och vi ska akta oss noga för att överdriva omkostnaderna enligt dagens ideologiska krav. Även själva väntan är ett projekt med inneboende och självförstärkande spänning. Men det är viktigt att vara medveten om den kvinnliga *ambivalensen* inför den lilla världen – som på en och samma gång är trygg och kvävande (jfr kvinnogemenskap). Eva Lis Bjurman citerar Fredrika Bremer som upplevde en liknande kris i 20-årsåldern: »Broderande på en evig grå halsremsa domnade jag allt mer och mer ... fysiska plågor, väckta av de inre, bemäktigade sig mig, ett utslag betäckte mitt ansikte, mina ögon gulnade, jag hade så till själ som kropp en nästan beständig känsla av det allra djupaste obehag, en frost, en känsla av att mögla. Jag fick en slags förskräckelse för människors blickar» (s 27). Medan den manliga modernitetens dilemma innebär en upplevelse av mer eller mindre akut *skuld* gentemot de egna handlingarnas ödesdigra kon-

sekvenser (destruktion som utvecklingens tvilling), är kanske depression och tomhet det sätt på vilket moderniteten drabbar kvinnorna. Medan mannens problem är den ödeläggelse som hans egen aktivitet leder till, riskerar kvinnan att mögla osedd och oanvänd. Det som ur det manliga perspektivet kan framstå som att vända hem till en oas, kan ur det kvinnliga perspektivet framstå som att bo i en öken. Medan hotellet för en pappa är ett ställe man längtar hem ifrån, är i alla fall då och då hemmet för en mamma ett ställe varifrån man längtar efter ett hotell.

Moderniseringens nästa fas: könskamp

Även om moderniteten inte lämnar Gretchen oberörd, är det ändå uppenbart att hon inte individueras i samma grad som Faust. Hon präglas av den inre splittringen, men hennes möjligheter att leva ut denna splittring omintetgjörs av gamla bindningar – både hos henne själv och runt omkring henne. Även när hon drömmer om Friheten dyker bilder av hennes mor upp! Om Faust förkroppsligar den överdrivna autonomin, förkroppsligar Gretchengestalten den inskränkta individualiteten; kvar står bara drömmen och – efter hand – depressionen. Så långt kan alltså modernitetsteorierna förklara de historiska förutsättningarna för uppkomsten av just den könspsykologi som vi har beskrivit i vår bok *Historien om jenter og gutter* (1989) – en psykologi som verkar ha brett ut sig utöver den borgerliga familjen. Men vad händer med könen i den fas där könspolariseringen övergår i könskamp?

Det är först med kvinnorörelsens uppkomst som Gretchen kan börja formulera krav på en egen autonomi, oberoende av en man. Hon vill också utveckla sig som individ på egna premisser. Men varför uppstår egentligen kvinnorörelsen (den borgerliga runt selskiftet och den moderna i början av 70-talet)? Kanske för att den samhälleliga utvecklingen nu har slukat den ekonomiska och kulturella grunden för kärnfamiljen? Moderniseringens/utvecklingens tragedi handlar just om att den på ett kannibalistiskt sätt även förtär sina egna värden – något som

troligen också är grunden till att de borgerliga värdena ständigt måste uttryckas med en tyngd och ett patos som så att säga garanterar deras existens. Enligt Berman är varje möbel i den borgerliga salongen ett monument som ska dölja det faktum att »allt som är fast förflyktigas».

Denna motsägelse mellan tungt familjepatos och en reell »fördunstning» är kanske speciellt påfallande decennierna innan den nya kvinnorörelsen dyker upp. I en period då kvinnorna får färre barn, tekniken gör sitt intåg i köket, hushållsproduktionen försvinner och allt kan köpas, då förstärks den ideologiska offensiven speciellt kring modersrollen (ingen har så ömma händer som mor och ingen har det så svårt som nyckelbarnen på 50-talet, jfr Rudberg 1983). Denna ideologiska offensiv antyder kanske mer än något annat att familjeidyllen går på tomgång och att könspolariseringen, som för Faust och Gretchen fungerar som en fräsch förälskelse, börjar likna ett trött gammalt äktenskap där ingen av parterna känner sig bekräftad. Hon som skulle representera den oförstörda humaniteten blir själv mer modern (att vara husmor är ett yrke!) och därmed också ställd inför kravet att legitimera sin tidigare självklara position – vad *gör* hon egentligen hela dagarna? Den ambivalens som präglar både mäns och kvinnors förhållande till den lilla världen glider lätt över i både eget och andras förakt för kvinnor med städmani. Han som skulle stå för den energiska handlingskraften och det sociala ansvaret, han blir själv genom moderniseringsprocessen en förbrukare med nya behov som den gamla könspolariseringen inte längre kan täcka (jfr den sexuella revolutionen med ökad tillgång på kvinnor utan krav på förpliktelser och band, som till att börja med var mest begärlig för de unga männen). Det är knappast en tillfällighet att 60-talets kvinnokamp så ofta använde den övergivna hustrun som symbol för alla olyckor som drabbar kvinnokönet: »Det finns ingen början kvar för den som är 41!» sjöng vi i ungdomligt övermod om ett sådant »skilsmäsooffer», medan vi rasade över den man som inte älskade henne längre. (Samtidigt som vi nog förstod honom också lite grand – vårt ideal var hon då inte.)

Illustration: Carin Hartmann.

I denna individueringsprocess hos dagens Gretchen känner vi igen samma inre splittring och polarisering som hos Faust två hundra år tidigare. Där han måste placera sin egen längtan tillbaka i en sentimentaliserad kvinnobild och sin önskan om att utveckla sig i en bild av manligt förnuft och manlig handlingskraft, hanterar också den moderna Gretchen sin ambivalens genom att stereotypisera sina bilder av könet. Samtidigt som hon tar sitt historiska steg ut ur familjen uppstår hos henne nya bilder av män och kvinnor: män representerar det onda genom framåtskridandet, den teknikbegränsade rationaliteten, atomkriget, naturförstörelsen och det moderna samhällets kyla. Berövad sin kompetens, sin inre splittring och sitt samhällsansvar står Faust kvar lika naken som Mefistofeles själv. Omvänt representerar kvinnan omsorgs- och ansvarsrationaliteten, det icke-instrumentella, altruismen, freden, kärleken till andra.

Detta legitimerar ju på många sätt hennes väg ut ur familjen: här behövs det kvinnor för att inte samhället ska gå åt fanders. Samti-

digt som hon nekar att ensam bära ansvaret för barnen (och alltså blir mindre omsorgsrationell i privatlivet), börjar hon att uppträda som en progressiv kraft i det offentliga livet (jfr flera skandinaviska undersökningar av kvinnors politiska deltagande och rörelse mot vänster i riksdagsvalen). Hennes ansvarsmoral blir mer universell (liksom även Fausts blev det), hon ökar sin kompetens och frigör energi (på samma sätt som Faust gjorde det) – och hon har starka skuld känslor precis som han. Splittringen i hennes egen individueringsprocess hanteras (jag blir aldrig så ond som männen även om jag blir en individ, för jag är ju kvinna) och legitimeras (det behövs kvinnor där ute) genom projektioner av könet på samma sätt som hos Faust. En parallell till denna uppfattning om kvinnors hantering av modernitetssplittringen finner vi i Bermans diskussion av de bilder som socialistiska länder ofta har tecknat av den »västliga dekadansen», som ju onekligen har handlat mycket om projektion av en egen problematik!

Samtidigt är det klart att denna endimensionella bild av manligheten också har en samhällelig grund: under samma period som den moderna kvinnofrigörelsen ser dagens ljus börjar också moderniseringens omkostnader att bli mer synliga än förr (miljöförstöring, atomvapenhot, farliga uppväxtvillkor, migration inom och mellan länder, normupplösning). Men det är nog inte oväsentligt att se hur kvinnornas självidealisering också beror på att de själva nu på allvar har råkat ut för individuerings splittring. Kvinnligheten blir ett idealiserat minne, en estetisk dröm om det vackra livet. Tank bara på hur moderna kvinnor å ena sidan längtar tillbaka till denna estetiska tablå av kvinnligheten: sittande i det vackra vardagsrummet, i soffan med matchande färger, i ny morgonrock, med en kopp té, och med ett ljuvligt spädbarn vid bröstet – immanens kom till mig! Å andra sidan blir denna idyll – även där den faktiskt *är* en idyll och barnet/mannen uppför sig som i blöjreklamen – kvävande och outhärdlig efter tre månader. På samma sätt som den moderne mannen sentimentaliserat kvinnligheten (men snabbt fick nog av den), estetiserar kvinnor i dag kvinnlighete-

ten (och blir lika fort less på den). Samtidigt är detta inte helt parallella fenomen. För medan denna idylliserade kvinnlighet är något en man kan placera utanför sig själv utan att det hotar hans identitet som kön (tvärtom – den förstärks), så måste *kvinnan* distansera sig från något som *är* hon själv i en djup psykologisk mening. Något som ju både bekräftas av styrkan i hennes längtan tillbaka (bara ett barn till!) och de kompromisser och halva lösningar som präglar hennes liv.

För mannen betyder denna könskamp att *deras* hantering av modernitetens splittring plötsligt förlorar sitt fundament (jfr det psykologiska fenomenet: det är först när omsorgen inte finns, som dess betydelse går upp för honom). Det är inte längre någon hemma när han känner sig hemlös. Många män ser onekligen priset för manlighet och söker nya lösningar på den lilla världens kris – bland annat genom att själva gå mer aktivt in i den (*hans* hantering av modernitetens splittring ska vi inte diskutera här, men den är säkert spännande). Andra män kastas från sin tragiska modernistiska spleen ut i en postmodernistisk desperation: man kan inte tro på någon eller något längre. Det finns ingen mänsklighet, inga värden, ingen autenticitet. Det han så sent som i går trodde var humanitetens representant på jorden har visat sig vara ett falsarium, en mask utan någonting bakom. Han blir kanske postmodernist (ett intellektualiserat försvar mot besvikelsen?) eller försöker som den avslöjade Mefistofeles att rädda sitt eget skinn (spekulerar på börsen? blir »framstegspartist«?). Till skillnad från Faust och Gyllenhammar har yuppies ingen social utopi, inget mål utanför sig själva och sin egen tillfredsställelse. Den borgerliga manlighetens starka sidor – kompetensen, det faderliga och samhälleliga ansvaret – försvinner i en omogen pojkillusion om den egna osårbarheten i en värld som går åt helvete.

Kön, modernitet och postmodernism

Är alltså den moderna kvinnligheten, så som vi hittills har framställt den, en fasförskjuten modern manlighet? Naturligtvis inte enbart.

Även om det finns tydliga likhetstecken mellan Faust och den moderna Gretchen, så finns det också viktiga skillnader att vara uppmärksam på. För det första börjar kvinnornas individueringsprocess vid en annan historisk tidpunkt. De har varit »åskådare» till männens modernitet i tvåhundra år, medan Faust antagligen kastades huvudstupa ut i den. Deras utgångspunkt är alltså inte identisk med Fausts. För det andra äger kvinnornas individueringsprocess rum vid en tidpunkt då priset för framstegen är långt mer påtagligt än i början av 1800-talet. Det som för 1800-talets män var en tankens mardröm (illustrerad genom t ex skådespelet om Faust) är för dagens Gretchen en upplevd verklighet. För det tredje kan Gretchens psykologiska köns polarisering inte fångas upp lika enkelt av ett socialt arrangemang. Det är faktiskt inte någon hemma när hon också överger hemmet. Förutom barnen. Och det är både i psykologiskt och praktiskt hänseende svårare att överlämna dem åt sig själva i hemmet eller på en institution än det var för mannen att lämna fru och barn i varandras sällskap.

Dessutom *har* de ju en annorlunda historia: trots all individuering kommer hon att vara bunden på ett annat sätt till den lilla världen. Hon kan därför aldrig tillåta sig att som mannen »översvämmas» av hemlösheten, vållustigt ge sig hän åt den i den trygga förvisningen om att allt nog ändå ordnar sig till slut. Därför kommer förmodligen också den moderna kvinnan att ha större problem att tematisera splittringen i sig själv, men försöka förneka att den finns där (hon ska ha både barn och yrke, hon ska förstå moderniteten genom vardagslivsteori, hennes politiska visioner om ett bättre liv blir ofta påfallande hemtrevliga). Men denna anknytning till den lilla världen betyder också att hon inte helt förmår ge upp de mänskliga värden som är knutna till den – hon klarar inte riktigt av »att kyssa moralen farväl» som Berman säger i en kommentar till Susan Sontag (som annars verkligen *försöker* att bli en av de postmoderna »grabbarna»).

Medan Fausts väg ut ur det traditionella samhället bestod i att skapa nya värden, som successivt ödeläggs av själva moderniserings-

processen, är Gretchens lösning till syvende og sidst att ta de gamla värdena på allvar. Berman uttrycker det så här: »Även om hon förkastar konventionerna i sin mors värld som tomma former, fattar och omfattar hon den anda som ligger bakom de formerna» (s 55). Och denna anknytning till den lilla världen gör möjligen också att hon faktiskt är bättre rustad att utstå modernitetens plågor, *eftersom* hon är i stånd att skapa ett *eget* hem. I *Scanorama* (den mest centrala källskriften till det moderna livet när vi skrev denna artikel) hittar vi också historien om »Vigdis of Iceland» – »En president utan vicepresident, en mor utan man, hon står ensam», sägs det, men inte *helt* ensam, eftersom hon adopterade en flicka när hon var 40: »Astridur är min familj och min beskyddare», när uppgifterna där ute i stora världen är för stora och kaos hotar.

Vart är vi på väg?

Genom denna breda framställning av könets förändring anser vi i alla fall att två saker har klargjorts för oss: det ena är att *manlighet och kvinnlighet är varandras förutsättningar* – både i familjen och i historien. Att se det manliga och det kvinnliga som två »alternativ» i form av till exempel omsorgsrationalitet och teknikbegränsad rationalitet som kämpar om den moraliska hegemonin, tror vi därför är en farlig förenkling. När den modernistiska spleenen drabbar mannen, tilldelas kvinnan positionen som humanitetens väktare. När humanitetens väktare själv drabbas av modernitetens splittring kastas mannen ut i den postmoderna hemlösheten på jakt efter lokala sanningar. Och var och en använder under tiden motparten som projektduk för den egna problematiken.

Det andra som slår oss är att *kön fortfarande är relevant*. Varken i familjens könsocialisering eller i modernitetshistorien är det något som tyder på att könet skulle »upphävas» som psykologisk och social kategori; snarare överlever könet i ny form. Vilken form det blir tal om kan vi inte säga något klart om ännu. Det är för övrigt viktigt att komma ihåg att det kvinnoperspektiv som vi har fogat till modernitetssupplevelsen först och främst är ett

mellanskiktsperspektiv. Vi sade tidigare att modernitetssupplevelsen har beskrivits av män ur mellanskikten; vi har försökt att nyansera den könsmässigt, men inte klassmässigt. I modernitetens sista fas ser vi flera motsägelsefulla tecken hos dessa män och kvinnor ur mellanskikten. Å ena sidan tendensen till att både den traditionellt kvinnliga ansvarsmoralen (gentemot familjen) och den traditionella manliga ansvarsmoralen (gentemot samhället) är i färd med att försvinna. Å andra sidan en tendens till att omsorgsmoralen är på väg ut i det offentliga livet och den universalistiska moralen på väg in i familjen. Vi vet inte om resultatet blir att de två könen utvecklas genom integrering av den svagt utvecklade sidan (kvinnors omsorgsvärden blir universella/offentliga, mäns autonomi ger friskare luft i familjen), eller om vi går mot ett fin-de-siècle-samhälle av självupptagna esteter med sina egna könsspecifika livsstilsprojekt.

Översättning: Catta Torhell

LITTERATUR

- Alvesson, M, *Sociala störningar av självet*, Lund 1989.
- Berman, M, *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*, Lund 1987.
- Bjerrum Nielsen, H och M Rudberg, *Historien om jenter og gutter – kjønnssoialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv*, Oslo 1989 (svensk utgåva under tryckning på förlaget Studentlitteratur).
- Bjurman, E L, »Ögat i spegeln» i K-O Arnstberg (red) *När var tar sin*, Stockholm 1988.
- Dale, E L, *Oppdragelse fri fra »mor» og »far»*, Oslo 1986.
- Drotner, K, *Ungdom, køn og æstetik*, Köpenhamn 1990.
- Habermas, J, *Borgerlig offentlighet*, Lund 1984.
- Rudberg, M, *Dygdige, sterke, lykkelige barn – idéer om oppdragelse i borgerlig tradisjon*, Oslo 1983.
- Scanorama*, september 1989.

SUMMARY

Gender, modernity and post-modernity

What happens to gender in modern society? That is the question discussed in this article, using Marshall Berman's analysis of the Faust legend as the point of departure. The development from a traditional society to a modern one is often described in almost the same terms as the development of an individual from child to adult. The yearning back to the lost paradise, combined with the wish to leave it, is clearly a cleavage which has both a cultural and psychological reality. But it is men, (and first and foremost bourgeois men), who to a greater degree than women have become well-defined individuals. The experience of modernity described for instance by Marshall Berman is essentially a male one. In this article it is suggested that men find a temporary solution to this inner cleavage through gender polarization where women are seen as guardians of love and humanity in the small world, while men conquer the world outside. However, the inherent tendency of simultaneous growth and destruction that characterizes modernization itself also means that the cultural and psychological division of labour between the sexes slowly dissolves (cf. the death of the 50's decade of the family idyll).

What will happen to gender with demands by women to become individuals themselves, and as gender-polarization changes to a battle between the sexes? That is the main question raised in this article, and the authors suggest some tentative answers. Women are now thrown into the contradictions of modernity and seem to handle this experience through a new form of gender-polarization with female heroes and male rogues. At the same time the individualization of women seem to make men »homeless». The result may be a sort of postmodern desperation where he (i.e. men) can no longer believe in anyone or anything. However, as the authors conclude, what will actually happen to gender in modern society is of course an empirical question that yet remains to be investigated.

Harriet Bjerrum Nielsen
Monica Rudberg
Pedagogisk Forskningsinstitutt
Postboks 1092 Blindern
N - 0317 OSLO 3
Norge